

УДК 159.9.075

СТОЛЯРЧУК Олеся Анатоліївна

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Київського університету імені Бориса Грінченка

ДИНАМІКА ПРОФЕСІЙНОЇ САМООЦІНКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У роботі розкрито та проаналізовано результати дослідження динаміки професійної самооцінки майбутніх фахівців соціономічної сфери. Під час емпіричного дослідження з залученням майбутніх психологів, юристів і педагогів встановлено, що професійна самооцінка студентів є вагомим чинником їх фахового становлення. Виявлено тенденцію об'єктивізації самооцінки студентами професійної компетентності під час фахового навчання. Зафіксовано схильність студентів до перебільшення сформованості своїх професійних переконань і фахово значущих якостей внаслідок стихійного характеру формування цих компонентів професійної самооцінки.

Ключові слова: *фахове навчання, професійне становлення, майбутній фахівець, професійна самосвідомість, професійна самооцінка, самооцінка готовності до фахової діяльності.*

Постановка проблеми. Професійне становлення майбутніх фахівців ускладнюється суперечливими соціальними умовами. Актуальним для закладів вищої освіти постає завдання не лише сформувати необхідні фахові компетенції студентів, але й навчити їх осмислювати і оцінювати результати свого особистісно-професійного становлення. Ці процеси потребують роботи професійної самооцінки, завдяки якій майбутні фахівці спроможні визначити рівень і продуктивність власного фахового розвитку, будувати та коригувати самоосвітню діяльність. Для реалізації у вищій школі завдань розвитку механізмів самопізнання, рефлексії та самооцінки студентів важливим є створення методологічного підґрунтя та практичного впровадження системи формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців, у тому числі й їхньої професійної самооцінки. Це особистісне новоутворення постає чинником успішної професійної адаптації фахівця-початківця, а надалі сприяє набуттю професіоналізму, самореалізації та постійному самовдосконаленню.

Аналіз науково-методичних джерел виявив ґрунтовне висвітлення проблем сутності, змісту, видів та механізмів формування самооцінки особистості, тоді як питання динаміки професійної самооцінки в процесі фахової підготовки особистості у вітчизняній науці недостатньо розроблене, що зумовлює актуальність обраної нами проблематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових робіт, які охоплювали процес формування самооцінки майбутніх фахівців, чільне місце посідають дослідження вітчизняних і російських вчених А. В. Захарової, Н. В. Кузьміної, О. В. Козієвської, М. А. Ларіонової, О. Ф. Меженцева, Л. М. Мітіної, Л. А. Онуфрієвої, В. В. Ракович, В. А. Семиченко, А. В. Садкової, В. Ф. Сафіна, Н. С. Шафажинської, В. І. Юрченка тощо, які забезпечують сприятливе методологічне підґрунтя для вивчення цієї проблеми. Проте бракує емпіричних досліджень динаміки професійної самооцінки студентів різних спеціальностей упродовж навчання для розроблення системи психологічного супроводу її формування.

Професійну самооцінку традиційно розглядають як компонент професійної самосвідомості особистості, що закладається ще під час самовизначення старшокласника та активізується під час фахового навчання студента. Професійна самооцінка студента репрезентує прийняті ним смисли фахової діяльності, а також міру орієнтації на суспільно вироблені вимоги до неї.

Розглядаючи професійну самооцінку як новоутворення, що стає детермінантою професійної успішності особистості, А.О. Реан виокремлює в ній операційно-діяльнісний і особистісний аспекти. Перший аспект самооцінки пов'язаний із оцінкою себе як суб'єкта діяльності і виражається в оцінці свого професійного рівня (сформованості умінь і навичок) і рівня компетентності (системи знань). Особистісний аспект професійної самооцінки виражається в оцінці своїх особистісних якостей співвідносно з ідеальним образом «Я-професійного».

Вищезначений учений також виокремлює такі різновиди професійної самооцінки, як самооцінку результату (оцінка досягнутого і задоволеність чи незадоволеність результатами), та самооцінку потенціалу (оцінка своїх потенціальних можливостей, віра в себе, впевненість у собі як професіоналі).

Слушною є думка науковця про те, що низька самооцінка далеко не завжди є свідченням «комплексу професійної непридатності», навпаки, низька самооцінка результату у поєднанні з високою оцінкою потенціалу є фактором професійного саморозвитку особистості. Психолог наголошує на важливості вивчення не просто диференційованої самооцінки, а її змістових компонентів та їх співвідношення [4, с.454].

У цьому контексті розроблену нами структуру професійної самооцінки майбутніх учителів [5, с. 8] уніфіковано щодо інших спеціалізацій соціономічної сфери. Структура містить чотири компоненти, зокрема самооцінку фахових знань, самооцінку

професійних вмінь і навичок, самооцінку фахових переконань і самооцінку професійно значущих особистісних якостей.

Професійна самооцінка постає як детермінантою, так і критерієм професіоналізму суб'єкта праці та характеризується певною динамікою. За думкою М.А. Ларіонової, процес формування професійної самооцінки включений в процес формування особистості. Саме тому відбувається звернення до самооцінки як до найважливішого чинника становлення особистості фахівця. Особистість розвивається і саморозвивається протягом тривалого часу. Істотною характеристикою професійної самооцінки буде формування її вже в діяльності майбутнього вчителя по отриманню і освоєнню педагогічної спеціальності [2, с.12].

Говорити про необхідність формування професійної самооцінки, за словами дослідниці Н.С. Шафажинської, можна лише тоді, коли вона співвідносна з характером і цілями тієї діяльності, яка має для людини особистісно значимий сенс, до якої вона себе готує, – тобто коли критерії оцінки особистості і вимог професії єдині [6, с.35].

Диференціюючи самооцінку особистості на ситуативну та самооцінку особистісного розвитку, психолог А.О. Деркач зауважує, що професійна самооцінка також може бути ситуативною (прояви професіоналізму в даній момент, в даній функції, операції) та глобальною, пов'язаною з оцінкою розвитку професіоналізму з моменту професійної орієнтації, професіоналізації і до моменту оцінювання. Ситуативна професійна самооцінка виступає підґрунтям для глобальної. Професійна самооцінка розвитку, як правило, пов'язана з особистісною самооцінкою розвитку, залежить від неї і водночас впливає на неї. Психолог вказує на те, що в ході професійного самооцінювання особистість може орієнтуватись на зовнішній, тобто соціальний, і внутрішній стандарт [1, с.432].

Наголошуючи на органічному зв'язку самооцінки й образу «Я» як компонентів самосвідомості особистості, дослідниця Л.А. Онуфрієва виділяє такі основні етапи процесу формування позитивного образу «Я-професіонал» у студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій:

- формування у майбутніх фахівців ідеальної моделі «професіонал» за допомогою професійних міжособистісних відносин у вигляді транслювання особистого та професійного досвіду викладача;
- актуалізація уваги особистості майбутніх фахівців на порівняння свого реального і ідеального образів «Я-професіонал» за допомогою міжособистісних відносин у вигляді діалогу між викладачем і майбутніми фахівцями;

- стимуляція особистісного зростання та самовдосконалення майбутніх фахівців соціономічних професій для досягнення ідеального образу «Я-професіонал» [3, с. 457].

Очевидно, під час другого етапу активізується професійна самооцінка результату, стаючи платформою для функціонування на третьому етапі професійної самооцінки потенціалу.

Метою статті є розкриття й аналіз динаміки професійної самооцінки майбутніх фахівців соціономічної сфери під час їхнього професійного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фахове навчання активізує професійну самооцінку особистості та самооцінку готовності до фахової діяльності. Першочерговим завданням нашого емпіричного дослідження постало виявлення впливу цих різновидів самооцінки на загальний рівень професійного становлення студентів. Для вирішення цього завдання задіяно вибірку 589 студентів 1-6 курсів навчання, які здобувають кваліфікації психолога, учителя й юриста, та застосовано методи тестування, кореляційного і дисперсійного аналізу.

Внаслідок кореляційного аналізу встановлено пряму кореляцію загального рівня професійного становлення студентів із усіма компонентами їх професійної самооцінки, зокрема самооцінкою професійних знань ($r=0,107$, при $p \leq 0,01$), самооцінкою фахових вмінь і навичок ($r=0,144$, при $p \leq 0,01$), самооцінкою професійних переконань ($r=0,276$, при $p \leq 0,01$) та самооцінкою професійно значущих особистісних якостей ($r=0,218$, при $p \leq 0,01$). Зафіксовано пряму кореляцію рівня професійного становлення студентів з самооцінкою готовності до фахової діяльності ($r=0,325$, при $p \leq 0,01$).

Результати дисперсійного аналізу також підтверджують, що професійна самооцінка студентів є суттєвим чинником їхнього фахового становлення. Зокрема, зафіксовано впливовість самооцінки готовності до фахової діяльності як фактору професійного становлення ($F=2,946$, при $p \leq 0,01$ та $F=2,024$, при $p \leq 0,01$). Цікавим виявився факт впливовості окремих компонентів професійної самооцінки результату на загальний рівень фахового становлення студентів, а саме самооцінки професійних переконань і самооцінки фахово значущих особистісних якостей ($F=1,650$, при $p \leq 0,01$ та $F=1,350$, при $p \leq 0,05$ відповідно). Натомість не зафіксовано такої впливовості щодо самооцінки студентами професійної компетентності.

Дослідження передбачало виявлення динаміки парціальних аспектів професійної самооцінки студентів. Для цього зосереджено увагу на таких її структурних компонентах, як самооцінка фахових знань, самооцінка професійних вмінь і навичок, самооцінка фахових переконань і самооцінка професійно значущих особистісних якостей.

Виявлено, що самооцінка професійних знань є найвищою у першокурсників, які здобувають педагогічний фах, а найнижчою – у майбутніх психологів (табл. 1).

Таблиця 1

Показники самооцінки студентами фахових знань

Рівні		Кількість носіїв (%)					
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Психологи (N=183)	Завищена	48	42,5	25	3	7	31
	Адекватна	22	50	61	73	86	69
	Занижена	30	7,5	14	24	7	0
Юристи (N=168)	Завищена	58	54	51	20	10	14
	Адекватна	18	31	42	50	85	86
	Занижена	24	15	7	30	5	0
Педагоги (N=238)	Завищена	71	55	71	29	14	28
	Адекватна	24	43	29	58	86	72
	Занижена	5	12	0	13	0	0

Встановлено лінійне зменшення носіїв завищеної самооцінки щодо студентів всіх охоплених спеціальностей упродовж бакалаврського навчання та відповідне зростання вибірки студентів із адекватною самооцінкою фахових знань. Специфічні ознаки зафіксовано у майбутніх педагогів, для яких третій курс стає випробуванням для самооцінки внаслідок переживання кризи апробації. Спільною щодо всіх досліджуваних є тенденція зростання кількості носіїв заниженої самооцінки, яка усувається у тих студентів, що продовжили навчання у магістратурі. Загалом, навчання в магістратурі є суттєвим чинником зростання показників самооцінки професійних знань випускників.

Ознаки нестабільної динаміки самооцінки професійних вмінь і навичок виявлено у майбутніх психологів (табл. 2). Так, більшість першокурсників спочатку переоцінюють свою практичну підготовленість до професійної діяльності, однак до випускного четвертого курсу вибірка носіїв завищеної самооцінки різко

зменшується, знову зростаючи майже до третини на шостому курсі, здебільшого за рахунок зменшення кількості студентів з заниженою самооцінкою фахових знань.

Таблиця 2

Показники самооцінки студентами фахових вмінь і навичок

Рівні		Кількість носіїв (%)					
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Психологи (N=183)	Завищена	60	52,5	44	7	7	31
	Адекватна	22	40	42	55	60	61
	Занижена	18	7,5	14	38	33	8
Юристи (N=168)	Завищена	61	54	42	20	20	19
	Адекватна	21	23	42	55	70	76
	Занижена	18	23	16	25	10	5
Педагоги (N=238)	Завищена	75	78	71	33	31	22
	Адекватна	14	12	24	58	56	78
	Занижена	11	10	5	9	3	0

Спільною для майбутніх юристів і учителів є зафіксована тенденція лінійного зменшення носіїв завищеної і заниженої самооцінки фахових знань. Це є виразним свідченням зростання адекватності оцінки студентами прикладної фахової компетентності. Випробуванням для всіх респондентів є випускний четвертий курс, де на тлі переживання кризи фахової готовності суттєво збільшується вибірка носіїв заниженої самооцінки.

Загальну тенденцію перебільшення сформованості професійного світогляду продемонстрували першокурсники всіх опитаних спеціальностей (табл. 3). На першому курсі лише 18 % майбутніх психологів, 5% майбутніх юристів та 7% майбутніх учителів були спроможними адекватно оцінити свої фахові переконання, окремі студенти применшували ці досягнення (6%, 5% і 5% відповідно). У подальшому спостерігалось стійке підвищення кількості студентів – носіїв адекватної професійної самооцінки серед майбутніх психологів і педагогів. Для випускників-бакалаврів юридичного фаху картина залишалась несприятливою, позаяк лише 20% студентів мали

адекватну самооцінку професійних переконань. Натомість, навчання в магістратурі покращувало ситуацію за рахунок значного зменшення вибірки носіїв завищеної та заниженої самооцінки. Водночас суперечливим виявився вплив навчання у магістратурі для студентів-психологів, серед яких на шостому курсі зростає вибірка носіїв і завищеної, і заниженої самооцінки фахових переконань.

Таблиця 3

Показники самооцінки студентами фахових переконань

Рівні		Кількість носіїв (%)					
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Психологи (N=183)	Завищена	76	80	61	14	20	38
	Адекватна	18	22,5	28	62	73	47
	Занижена	6	7,5	11	24	7	15
Юристи (N=168)	Завищена	90	77	60	55	40	33
	Адекватна	5	15	33	20	45	62
	Занижена	5	8	7	25	15	5
Педагоги (N=238)	Завищена	88	86	76	40	52	44
	Адекватна	7	12	14	44	45	50
	Занижена	5	2	10	16	3	6

Найменша кількість носіїв заниженої самооцінки виявлена щодо такого її парціального прояву, як самооцінка професійно значущих особистісних якостей (табл. 4). У майбутніх психологів і юристів їх кількість до завершення навчання в магістратурі взагалі нівелюється, лише 6% залишається в студентів, що здобувають педагогічний фах. Лінійне зниження вибірки студентів із завищеною самооцінкою фахових якостей зафіксовано щодо майбутніх юристів і вчителів. У студентів-психологів ця тенденція простежується до четвертого курсу, натомість навчання в магістратурі дає поштовх для перебільшення ними своїх професійно значущих особистісних якостей (62% студентів).

Проблемною виглядає й мала кількість носіїв адекватної самооцінки фахових якостей серед студентів четвертого курсу за напрямками підготовки «Правознавство» та «Педагогіка» (25% і 26%

відповідно). Не надто покращує ситуацію й навчання майбутніх педагогів у магістратурі – кількість носіїв адекватної самооцінки професійних якостей досягає на шостому курсі лише 38 відсотків.

Таблиця 4

Показники самооцінки студентами фахових якостей

Рівні		Кількість носіїв (%)					
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Психологи (N=183)	Завищена	86	97,5	75	31	40	62
	Адекватна	8	2,5	22	62	60	38
	Занижена	6	0	3	7	0	0
Юристи (N=168)	Завищена	92	81	74	55	40	33
	Адекватна	5	15	19	25	55	67
	Занижена	3	4	7	20	5	0
Педагоги (N=238)	Завищена	89	92	80	67	66	56
	Адекватна	4	6	20	26	31	38
	Занижена	7	2	0	7	3	6

Заслуговує на увагу той факт, що третина випускників магістратури, які здобували юридичний фах, переоцінюють сформованість своїх фахових якостей. Ця статистика виражає потребу коригувального впливу, що підтверджується й дисбалансом між рівнем професійної самооцінки та самооцінкою готовності до фахової діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Під час професіоналізації особистості відбувається становлення її професійної самосвідомості та самооцінки як її структурного компоненту. Професійна самооцінка є важливим чинником формування та збагачення професіоналізму особистості, стимулом для її саморозвитку і самовдосконалення, механізмом регуляції фахової творчості та майстерності. Формування професійної самооцінки відбувається за рахунок дії зовнішніх і внутрішніх чинників, вагома роль серед останніх належить особистісній самооцінці та рефлексивним процесам.

Найбільш суперечливий характер формування професійної

самооцінки зафіксовано у майбутніх психологів за рахунок значної кількості носіїв неадекватного (завищеного чи заниженого) рівня. Сприятлива тенденція об'єктивізації самооцінки студентів під час фахового навчання виявлена лише щодо самооцінки їх фахової компетентності, що зумовлено впливом зовнішніх чинників її формування (оцінка навчальних досягнень викладачами та результати проходження виробничої практики). При аналізі своїх професійних переконань і фахово значущих якостей студенти всіх курсів опитаних спеціальностей схильні до перебільшення ступеня їхньої сформованості внаслідок стихійного характеру формування цих компонентів професійної самооцінки. Відповідно, очевидною є суперечність між мотиваційним, змістовим і операційним аспектами професіоналізації досліджуваних студентів, що доводить необхідність зовнішнього супроводу професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення впливу професійної самооцінки майбутніх фахівців соціономічної сфери на формування їхньої особистісно-професійної позиції та спрямованості.

Список використаних джерел

1. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭКС», 2004. – 752 с.
2. Ларионова М. А. Профессиональная самооценка учителя: структура, особенности формирования: [учебно-методическое пособие для учителей, школьных психологов, социальных педагогов и студентов педагогических вузов] / Ларионова М. А. – Омск : ОмГУ, 2001. – 90 с.
3. Онуфрієва Л. А. Професійна самооцінка у професійному становленні особистості майбутніх фахівців соціономічних професій /Л. А. Онуфрієва // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2014. – Вип. 26. – С.456–467.
4. Психология человека от рождения до смерти: психологический атлас человека / под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 651 с.
5. Столярчук О. А. Психологічні особливості формування самооцінки майбутніх учителів в умовах криз професійного навчання: автореф. дис. ...канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. А. Столярчук. – К., 2012. – 20 с.
6. Шафажинская Н. Е. Личностная и профессиональная самооценка студента педвуза: [учеб. пособие] / Шафажинская Н. Е. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1986. – 102 с.

O. Stoliarchuk

DYNAMICS OF PROFESSIONAL SELF-APPRAISAL OF FUTURE SPECIALISTS

The article is devoted to the research of self-appraisal of future specialists in the conditions of professional studies. It is found out, that during professional studies a professional self-appraisal becomes a significant partial manifestation in the general process of self-evaluation young people. Selected and investigated the dynamics of self-appraisal components of specialist such, as a self-appraisal of professional knowledge, self-appraisal of professional abilities and skills, self-appraisal of professional reasons and persuasions, self-appraisal professionally meaningful personality qualities.

Future lawyers, psychologists and teachers were participated in the ascertaining research (N=589). It was established that students appraises their professional competence more critically and objectively. Also it was found, that future specialists exaggerate their professional persuasions and professionally meaningful personality qualities. A direct correlation was established of the level of students' professional becoming, professional self-appraisal and self-appraisal of professional readiness.

Future psychologists have the most contradictory professional self-appraisal. An external factor of the formation of students' professional self-esteem is dominated. It was found, that student' professional self-appraisal is formed spontaneously. The need of optimization professional self-appraisal of future specialists was proved.

Key words: *professional studying, professional becoming, future specialist, professional self-consciousness, professional self-appraisal, self-appraisal of professional readiness.*

Надійшла до редакції 13.04.2017 р.